

Povijesno pamćenje kao izvor sukoba u Istočnoj Europi

JERZY JEDLICKI

Institute of History
Polish Academy of Sciences
Rynek Starego Miasta 31, 00-272 Warszawa

UDK: 316.483:323.15>(43)"19"

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 10. rujna 1999.

Pamćenje kolektivnih zločina i okrutnosti pretrpljenih u prošlosti od neke druge nacije ili etničke grupe često opterećuje suvremene sukobe snažnim osjećajima osvete te se sukob prikazuje kao ponavljanje povijesti ili povrat za nepravdu. U nedavnoj povijesti Istočne Europe i Balkana nalaze se mnogi primjeri koji potvrđuju da je gotovo nemoguće iznaći kompromisno rješenje krize, budući da se povijesno prisjećanje namjerno oživljava i preuveličava. Autor smatra da se humani odnosi između zaraćenih zajednica mogu uspostaviti tek tada kada se nacionalno sjećanje "ohladi", a sveta povijesna mjesta i simboli izgube svoju mobilizatorsku ulogu.

Ključne riječi: SJEĆANJE, POVIJEST, SUKOB, ZLOČINI, ODGOVORNOST

Slavni aforizam Georgea Santayanae – prema kojem su oni koji ne pamte prošlost osuđeni na to da im se ona stalno vraća – u posljednje je vrijeme stavljen na kušnju. Izazov predstavljaju izvori suvremenih sukoba. Danas bismo ustvrdili, zajedno s Paulom Valeryjem, da povijesno saznanje može biti otrovni proizvod laboratorija ljudskog uma te bismo, kao i Claus Offe, mogli zaključiti da je "onaj koji pamti povijest osuđen na njeno ponavljanje" (Offe, 1993).*

Izvjesno je da motivi i argumenti izvučeni iz povijesti igraju važnu, dapače ključnu ulogu u većini sukoba između nacija i etničkih grupa. Štoviše, oni su uzrok tome da je te sukobe mnogo teže razriješiti no što bi to bilo kada bi u pitanju bili (samo) prepoznatljivi interesi aktualne generacije. Postoje, čini se, dva načina kojima se služi oživljeno povijesno pamćenje u raspirivanju ognja trenutačnih suprotnosti. Prvi se temelji na procesu sanktifikacije, posvećivanja odabranih povijesnih događaja; datumi, mjesta, akteri i povijesni ostaci događaja transformiraju se u moćne simbole, a priče o njima u objedinjujuće mitove. Drugo, pamćenje kolektivnih nepravdi i gubitaka pretrpljenih u prošlosti od neke druge nacije, zajedno sa sviješću – ma koliko mutnom – o odgovornosti vlastite nacije za nepravde nanesene drugim narodima, opterećuje trenutačni sukob izrazitom osvetoljubivošću, te se čini kao da je on ili povijesno ponavljanje ili povijesno vraćanje milog za drago.

"Pamćenje" se ovdje razumijeva doslovce i metaforički. Ustvari, dva se smisla teško mogu razlučiti. Strogo osobno prisjećanje na događaje, koji su označili veći dio pamćenja neke generacije, odnosno nacionalne zajednice, obično je prošireno i modificirano naknadnim znanjem i interpretacijama, nastalim pod utjecajem općepriznatih političkih, religijskih ili nastavničkih autoriteta, te je isforsirano masovnim medijima. Prema tome, pod "kolektivnim pamćenjem" podrazumijeva se kompleks vjerovanja koja međusobno dijeli barem neki dio

---

* Prva verzija ovog članka bila je pročitana na Konferenciji Woodrow Wilson Center European Alumni Association: *Reconciliation Policies in Europe: How to Deal with the Past for the Sake of the Future*, Krakow, Poljska, 24–27. rujna, 1998. Zahvalan sam prof. Rudi Rizmanu s Univerze v Ljubljani za komentare i dr. Timothyju Snyderu za kompetentnu kritiku i uređivanje teksta.

U engleskoj je verziji tekst tiskan u: *Communist and Post-Communist Studies* 32 (1999), s. 225–232.
www.elsevier.com/locate/postcomstud

nacionalne zajednice, a koja se odnose na određeni segment nacionalne povijesti. Očito je da takvo "pamćenje" bez ikakvih teškoća nadilazi kronološka ograničenja pojedinačnog, odnosno generacijskoga pamćenja (Rouso, 1998).

Povijest Istočne Europe (u najširem smislu) u dvadesetom stoljeću predstavlja savršen laboratorij za promatranje kako izvorna ili prividna prisjećanja na prošlost mogu otežati trenutne sukobe te kako se i sama modificiraju tijekom sukoba. Najizazovnijim se čini pitanje koji to čimbenici aktiviraju povijesna prisjećanja, te koje bi ih okolnosti i dalje držale uspavana i prividno zaboravljenima. Drugim riječima, kolektivno "pamćenje" može postati "vruće" ili "hladno", a tijek događaja često će ovisiti o njihovoj emotivnoj temperaturi.

Pamćenje Drugog svjetskog rata, za Poljsku tipično i povezano s raširenim stavovima spram njenih susjeda, moglo bi nam tu poslužiti kao zanimljiv slučaj za analizu. Teško je zamisliti intenzivnije osjećaje mržnje no što su ih posjedovali Poljaci (ništa manje nego Židovi) spram Nijemaca uoči nacističke okupacije i rata. Usput, termin "naci" nikad se nije ukorijenio u poljskom jeziku: umjesto toga u naraciji rata u Poljskoj koristi se termin "hitlerovci" ili, češće, jednostavno "Nijemci" – kao da je cijela jedna nacija odgovorna za podjarmljenje Poljske, masovna pogubljenja, koncentracijske logore, razaranja Warszawe, gubitak istočnih područja, te za sva ponižavanja i jad rata i poraća (Dmitrów, 1987). A teško da postoji ijedna poljska obitelj koja nije iskusila okupatorovu aroganciju i bezočnost.

Nikakvo čudo, stoga, da su komunističke vlasti učinkovito iskoristivale spontane i iskrene antinjemacke osjećaje i strahove. Čak i nakon stvaranja Istočne Njemačke, mit o stoljetnom njemačkom "Drang nach Osten" i nepovjerenje prema svemu njemačkom zadugo je vladalo kao glavni lajtmotiv u obrazovanju poljske djece i odraslih. Između ostalog, poslužilo je i za opravdavanje podređivanja Poljske Sovjetskom Savezu; potonji se smatrao jedinom garancijom poljskih zapadnih granica te moćnom obranom europske sigurnosti od neizlječivoga zapadnonjemačkog revizionizma.

Stav nepovjerenja počeo je slabiti tek sedamdesetih godina; tome je doprinijela preporuka o zaboravu i oprost poljskih biskupa 1965. godine. Potom je poljsko-zapadnonjemački ugovor iz 1970. godine pripomogao da se promijeni percepcija nove Njemačke, no ključni je čimbenik bilo ipak iskustvo milijuna Poljaka koji su posjećivali Saveznu Republiku. Zahvaljujući novoj klimi u međusobnim odnosima, uspostavljena je i poljsko-njemačka komisija za reviziju udžbenika povijesti. Očito nije bilo jednostavno izbrisati nacističke svireposti iz sjećanja Poljaka. Tijekom vremena čini se da je trauma ipak pomalo izbljedjela, te se popularne podobe poljskih zapadnih susjeda nisu više njima opterećivale (Jasińska-Kania, 1992). Danas je uobičajeno da se na Njemačku gleda kao na prijateljsku naciju, iako se još uvijek može naići na ostatke preosjetljivosti u generaciji koja još čuva sjećanja na rat te proslavlja godišnjice najtragičnijih događaja, kao što je Varšavski ustanak 1944. godine. Osjetljivost se također povećava čim se pojave vođe organizacije *Bund der Vertriebenen* i zahtijevaju svoja prava. No i tada, čini se, mlađi naraštaj ne pada pod utjecaj emocija, a i ne žele slušati o ljudskim patnjama i slavi otpora; za većinu njih, to je daleka prošlost.¹

U odnosu spram Rusa stvari stoje drugačije. Iako su poljska iskustva sa Sovjetskim Savezom bila jednako bolna - sjećanja na izdaje, eksproprijacije, izgone u Sibir, gulag, glad, i sl. – četrdeset pet su godina bila prigušivana i povjerena privatnosti. To je strogo cenzuriranje međutim imalo dvojak rezultat: bila je to amputacija povijesne svijesti u više generacija, no za one koji su usprkos tome znali ponešto o nedavnoj prošlosti, službene su laži i tajne predstavljale pravi izazov. Stoga nije nikakvo čudo da su knjige o povijesti SSSR-a, te posebno o

¹ Mnogo je studija u posljednje vrijeme objavljenih na temu uzajamnih podoba Poljaka i Nijemaca; njihovi se zaključci razlikuju (vidi Kozek, 1992, Jasińska-Kania, 1992, Borodziej i drugi, 1997). Zamijećeno je da se prema nekim nedavnim sociološkim anketama Poljaci nalaze među onim nacijama kojima su Nijemci najmanje skloni (Smolar, 1998).

Staljinovoj politici prema Poljskoj, zauzimale toliko vidno mjesto među podzemnim izdanjima osamdesetih godina, kada je prisjećanje na katinski pokolj bilo sve življe. Čak i prije 1989. godine, za vrijeme Gorbačovljeve *perestrojke*, postalo je jasno da će osnovni preduvjet za bilo kakvo stvarno pomirenje biti službeno sovjetsko priznanje o pomoru tisuća zarobljenih poljskih oficira i civilnih službenika 1940. godine. Kada se to jednom i dogodilo u ime Ruske Federacije, napetost je osjetno popustila. Doista je dugotrajno hipokrizijsko promicanje "bratskog prijateljstva" dovelo do zakašnjele reakcije u osamdesetim godinama, kada se dramatično povećala javna antipatija spram Rusa (Jasińska-Kania, 1992). Ipak danas, kada je poznata većina masovnih zločina (iako ne svi) što su ih počinile sovjetske vlasti i kada o tome postoji bogata literatura, prvotno je uzbuđenje jenjalo. Napokon Poljacima je poznato da i sami Rusi nisu bili nimalo pošteđeni u toj totalitarnoj mašineriji. Usprkos tome, bude li se opet jednom gledalo na Rusiju kao na prijetnju, sablasti prošlosti mogle bi zasigurno ponovo zaživjeti.

Na prvi je pogled čudno, no uzajamnim su neprijateljstvima i stereotipima najviše opterećeni poljsko-ukrajinski odnosi. Povijest borbe između dvaju nacionalnih pokreta, koji su se borili za isti teritorij, a često i za iste duše, potječe još iz devetnaestog stoljeća; potom, sve tamo od 1918. godine svaka je nova epizoda u toj borbi bila krvavija od prethodne. Tako su se slagali slojevi kolektivnog pamćenja jedan na drugi i to s obje strane. Najtragičnija od svih epizoda jest ona koja je počela 1943. godine kada su politički i vojni vođe Ukrajinskog nacionalističkog pokreta odlučili da etnički očiste Volhiniju i Istočnu Galiciju od Poljaka. Posljedica je bila da je došlo do iznimno okrutnog i recipročnog pokolja te paleža cijelih sela, koje su, pred očima Nijemaca, počinile kako ukrajinske tako i poljske partizanske formacije i takozvane samoobrambene jedinice na tim miješanim područjima. Kada ih je ponovno zauzela Sovjetska armija, došlo je do prisilne masovne razmjene populacije između sovjetske Ukrajine i "narodne demokratske Poljske". Završno poglavlje te operacije događa se 1947. godine, kada je postalo jasno da poljske snage sigurnosti nisu u stanju same nositi se s Ukrajinskim nacionalističkim gerilskim pokretom (UPA) u jugoistočnoj novoj Poljskoj, pa je poljska regularna armija izvršila etničko čišćenje tog velikog područja. Ukrajinska su sela napuštena u plamenu. Približno 150 tisuća Ukrajinaca i još nekih manjinskih pripadnika raseljeno je u Zapadnu i Sjevernu Poljsku, a danak plaćen smrću u toj "pacifikaciji" još ni danas nije poznat (Torzecki, 1993).

Godinama poslije toga ti su se događaji rijetko, ako uopće, spominjali, prikrivani istom onom političkom amnezijom kao i sovjetski zločini. Kada je ta blokada konačno nestala, pokazalo se da sjećanja na nasilje i patnje među preživjelima nisu izbljedjela na obje strane. To je nasljeđe postalo problem za poljsku vanjsku politiku koja je nastojala, po prvi put u povijesti, izgraditi bliske odnose s neovisnom ukrajinskom nacijom. Na toj osnovi moguće je razlučiti tri strategije kako se nositi s teretom prošlosti.

Prvu predstavljaju organizacije nekadašnjih stanovnika "istočnih graničnih područja", koji su 1945. godine i kasnije raseljeni, od Sovjetskog Saveza do Narodne Republike Poljske, te jednog dijela rimsko-katoličkog svećenstva i njihovih vjernika u regiji Przemysla. Oni oživljavaju stereotip krvoločnog Ukrajinca, te poljske ratne i poratne osvete, nacionalističke ili komunističke, opravdavaju samoobranom. Brojčano to nije značajan pokret, no prigodno je vrlo glasan. Izliku za svoje proteste nalaze u borbi za crkve (protestiraju protiv vraćanja hramova grkokatolicima ili pravoslavcima), križeve, groblja, spomen-obilježja te u ispisivanju povijesti u kojoj Poljaci uvijek imaju ulogu izdanih dobročinitelja i nevinih žrtava.

Drugu strategiju predstavljaju liberalne novine i časopisi, a vodi ih *Gazeta Wýborcza*. Oni se suprotstavljaju demonstraciji nacionalizma, pozdravljaju članke koje pišu umjereni poljski kao i ukrajinski intelektualci i publicisti, te nastoje uravnotežiti staru raspru. No ta se strategija ne čini previše učinkovitom; svaki izraz nacionalne samokritike preživjeli doživljavaju kao anatemu, diže se čitava oluja polemika te se aktiviraju, a ne jenjaju sjećanja i traumatska iskustva.

Treći način ponašanja odabrali su profesionalni povjesničari. Specijalisti obiju nacija često se nalaze na zajedničkim sastancima i nastoje premostiti jaz, baratajući arhivskim dokumentima, a ne parolama. Pa iako nije jednostavno izgladiti razlike u razumijevanju povijesnog slijeda događaja, uza svu oštrinu polemika, ipak postoji dobra volja na obje strane da se nesporazumi izglađe i uspostavi suradnička klima (Polska, 1998).

Teško je ustanoviti kakav, ako ikakav, utjecaj na mlade ljude imaju te međusobno suprotstavljene strategije; dvojim ipak da bi potiskivanje javne rasprave više doprinijelo smirivanju i na kraju krajeva gašenju starih neprijateljstava nego politika traganja za istinom preko otvorenog svodenja povijesnih računa (Snyder, 1998; Sosnowska, 1995).

Na svu sreću poljsko-ukrajinske suprotnosti ne predstavljaju neku direktnu političku prijetnju. Njihov se potencijal ograničava na bučne čarke za i protiv simboličkih vrijednosti, pa kako su relativne manjine u obje države raštrkane i dosta slabe, na obje strane postoji politička volja za suradnjom i nijedna strana ne iskazuje nikakve teritorijalne zahtjeve. Stoga možemo s priličnom sigurnošću pretpostaviti da je sudbonosni lanac osvete prekinut te da su njegovi ostaci samo psihološki problem. No što bi bilo kada nacionalni teritoriji ne bi bili odjeljeni, kada bi nacionalni interesi bili suprotni te kada bi prisjećanja na zla iz prošlosti dodavala ulje na vatru aktualnog sukoba?

Imali bismo tada situaciju Sjeverne Irske i bivše Jugoslavije. Sve dok postoji jaka središnja vlast, udaljena od središta sukoba, uzajamna se neprijateljstva mogu smirivati, a suživot susjednih zajednica može se godinama odvijati prilično mirno i ravnomjerno. Ukoliko se to postigne, tijekom vremena blijedi čak i svijest o razlikama u nacionalnim identitetima, što dovodi i do miješanja obitelji te zajedničkog društvenog života. No čim objedinjujuća moć (bila ona vanjska, imperijalna, federalna ili ideološka) uslijed nekog razloga oslabi, povuče se ili u potpunosti nestane, trenutačno se postavlja pitanje: zašto bi "oni" vladali "nama"? Na obje se strane sve izraženije crte razdvajanja počnu stvarati više ili manje usiljene definicije "njih" i "nas" i ubrzo se pojave najgora prisjećanja na stara neprijateljstva koja će zasjeniti iskustvo mirnodopskog svakodnevnog življenja. Punom parom proradi i industrija simbola: započne preimenovanje ulica, mijenjanje zastava i himni, pisanje pravovjernih udžbenika, uništavanje odabranih spomenika i podizanje novih, oponašanje starih uniformi, uskršavanje povijesnih mitova... Ukratko, započinje oblikovanje nacionalnog pamćenja, jezika, sentimentata i snova. Dubravka je Ugrešić tu vrstu revolucije nazvala "terorom zaborava" koji se povezuje s "terorom prisjećanja" (Ugrešić, 1998).

Kolektivno je pamćenje plastično, no njegovo preoblikovanje obično nije proizvedeno nekim arbitrarnim diktatom odozgo. Mora postojati suglasje između nacionalističkih ideologa ili populističkih političara i njihova masovnog slušateljstva. Psihološka su pojačala tada recipročna, pa se spirala nacionalnog entuzijazma i *fajterskog* duha vrlo jednostavno odvija.

Buđenje zatomljenog sjećanja na nekadašnje progone i patnje motivira sadašnju borbu aktiviranjem stereotipa o neprijatelju kao o prirodno prijetvornom, okrutnom i bezočnom barbarskom narodu ili o fašističkoj naciji. Prirodno je da takvi stereotipi pobuđuju strah, no istovremeno i samouvjeravanje u pravičnost same stvari, pa se ponavljanje genocidnih okrutnosti čini sve vjerojatnijim. Tako se opetovano potvrđuje obrazac prema kojem je "svaki sukob samo odgovor na bivšu povredu" (Warszawski, 1994). "Ustvari" – piše jedan analitičar srpsko-hrvatskoga rata, "slike iz rata 1941-1945. poslužile su kao model i opravdanje za okrutnosti" (Hayden, 1995). Jedan drugi komentator vjeruje da je važno da se na povijest gleda "u prvome redu kao na ponavljanje raznorodnih ideoloških koncepata o oblikovanju novih država na Balkanu nakon raspada velikih carstava, Otomanskog i Habsburškog (Tromp-Vrkić, 1995). Te su konceptualne razlike posve prirodno vodile u nasilje.

Postoji li u tom obrascu nešto posebno balkanskog ili istočnoeuropskog, pitanje je za raspravu. Posebnosti bi se mogle tražiti u demografskoj situaciji u regiji, u kojoj se miješaju raznorodne etničke i religijske zajednice u mnogo većoj mjeri nego bilogdje drugdje u suvreme-

noj Europi. U normalnome životu to ne mora nužno dovesti do problema, sve dok se ne postavi političko pitanje "tko će vladati, a tko slušati". To jednostavno pitanje ima strahoviti simbolički i emotivni potencijal te, na Balkanu ili drugdje, vrlo jednostavno odvlači, inače dobre susjede, u nezamisliva neprijateljstva.

Jasno, postoje demokratske procedure za postizanje kompromisa radi li se o razlikama kao što su udjeli nacija u koalicijskoj ili federalnoj vladi; ipak, posvećivanje *lieux de mémoire* može učinkovito blokirati tu mogućnost. Različite je interese moguće izmiriti, različite svetinje nije. Sukob bez ishoda oko Jeruzalema to samo potvrđuje. Čini se da rat na Kosovu slijeđi više ili manje isti obrazac. Povijesni mit o herojskoj obrani Kosova polja u bitci protiv Turaka 1389. godine toliko je sveti i do te mjere ugrađeni elementi srpske nacionalne svijesti da bi predavanje Kosova Albancima bilo doživljeno kao oskvrnuće, izdaja i strašno poniženje, čak i kada politički razlog savjetuje barem neke ustupke. I u tome slučaju postoji obrazac ponavljanja: srpske su se nacionalne demonstracije i sukobi s Albancima odvijali 1968, 1981, 1989 (kada je bila ukinuta autonomija pokrajine), te, napokon, 1998. godine, svaki put sa sve većom odlučnošću i nasiljem (Warszawski, 1995).

U sukobima kao što su Bosna i Kosovo ne postoji rješenje koje bi bilo "pravično" i istovremeno provedivo. Jedina je nada ohladiti emocije, a to nalaže i hlađenje pamćenja. Kako piše kolumnist srpskog opozicijskog glasila *Vreme*: "Osveta ili oprost. Prisjećanje ili zaborav. Ti poslijeratni izazovi nikad nisu u skladu s nebeskom pravdom: uvijek će biti neopravdanih osveta i nezasluzenih oprosta. Već i sada je jasno da je politika pamćenja i zaborava krenula putem koji ne vodi miru i stabilnosti. Srbi bi željeli zaboraviti upravo one stvari koje bi Hrvati i Bosanci željeli zauvijek pamtit i obratno. Ako se nekim slučajem obje strane i prisjete istog događaja, za jednu će on biti zločin, a za drugu herojski čin" (Cerović, 1998).

Ne, dakle, zaborav, već odmak, koji bi, nadajmo se, doveo do novog vrednovanja nacionalnih svetinja (svetih gradova i bojišta, slavni obljetnica, znakovlja, grobišta junaka, kolijevki nacija) koje bi se i nadalje štovale i njegovale, no ne i prolijevanjem vlastite i tuđe krvi – to bi, čini se, bio nužni uvjet za postizanje razumnih razrješenja u naočigled nerazrješivim krizama. To je lakše reći nego učiniti, no to je lakše učiniti u okolnostima u kojima su zajednice odijeljene obimnim teritorijem, kao što je to u slučaju Poljaka i Ukrajinaca od 1947. godine, pri čemu je za diobu plaćena vrlo velika cijena. Uz to u Europi postoje mnoge etničke i nacionalne raspre koje su bile "razriješene" u toj mjeri da danas možemo govoriti o smanjivanju ili gašenju sukoba kao, primjerice, u slučajevima sukoba oko Alsacea i Lorrainea, Trentina i Alto Adigea ili Vilniusa. Dovoljno je da netko usmjeri energiju naroda prema atraktivnijim ciljevima koji se međusobno ne isključuju, na prvome mjestu prema ekonomskim, tako da se ljudi osjete manje ovisnima o prošlosti nacije te da se malo-pomalo osposobe za novo razumijevanje vlastitih patriotskih dužnosti. Postigne li se to, vjerojatnije je da bi se mogla postići i svečana ispovijest nacionalne krivnje kao i simbolička kompenzacija za učinjena nedjela, a to je sve skupa nezamislivo u atmosferi romantične groznice koju uzrokuju kolektivne emocije. Napokon i sam moderni život, u mjeri u kojoj nalaže višestruke komplementarne identitete i interese – u zanimanju, kulturi, religiji, politici – čini da je pripadanje naciji jedno između mnogih (Offe, 1993), pa ga tako rasterećuje od nekoć neodoljive sile nacionalne mobilizacije.

Sudeći prema izvještajima iz tiska, život se vraća u Sarajevo. Navodi se izjava jednog muslimanskog poslovnog čovjeka, kojemu je partner bosanski Srbin: "Nije to bio prvi, a niti posljednji rat. Pa ipak, okončan je, narod ga mora zaboraviti i poći dalje. Jedan od načina je oživljavanje trgovine." U početku ta se trgovina, po svoj prilici, sastoji u švercu, no čak i to bi mogao biti nagovještaj normalnijih ljudskih odnosa i privredne obnove regije (Kaminski, 1998).

Takvo se rješenje krize može učiniti trivijalnim ili čak ciničnim, no katkada su i heroji umorni i moraju uzeti predah kako bi nacija postigla mir, što znači i smirivanje duhova. Pred

nekoliko je godina bilo objavljeno dramatično pismo jednog Amerikanca armenijskog podrijetla "internacionalnom javnom mnijenju": "Prosječni mladi Amerikanac armenijskog podrijetla o kulturi zemlje svojih predaka zna samo to da je 1915. godine tamo bio počinjen genocid koji ne smije zaboraviti... Umoran sam od jednostranosti tog pamćenja. Oslobodite nas toga. Oslobodite nas... Dozvolite mi da vam ga izručim, kao što ga je moj djed izručio meni. No ja ga želim izručiti na drukčiji način. Predajem vam ga zato da se odsad vi sjećate kako bih ja mogao početi zaboravljati" (Bandazian, 1994). Prisjećajući se vječitih etničkih i religijskih sukoba u Europi ili Aziji, jedan drugi američki autor smatra da je neiscrpno kolektivno sjećanje nespojivo sa civilnom politikom. Suprotno sjećanju, neobuzetost poviješću može biti blagoslov: "U tome je ustvari kulturna moć Amerike: u njenoj sposobnosti da preore brazde prošlosti te započne povijest iznova, u sljedećoj sjetvi" (McGrath, 1993).

Ipak, zaboravljanje prošlosti puka je metafora. Ne može se zaboraviti nešto što je nekoć bila masovna nacionalna trauma. Treba izabrati, i to između brižljivog usmjeravanja pamćenja prema pothranjivanju snova o osvetti i omogućavanja da stalna noćna mora postane napokon samo povijesno prisjećanje. Izbor je moralno težak. U svom snažnom eseju Michael Ignatieff tvrdi da je ljudsko traganje za istinom i pravdom češće u sukobu, a ne u suglasju, sa svrhom pomirenja. U situaciji kao što je bivša Jugoslavija, smatra on, nema načina da sukobljene strane prepoznaju istovjetnu istinu, prema tome se iscjeliteljske osobine istine ne mogu smatrati osnovom pomirenja. Kopkanje po ranama prošlosti može biti put u novi rat (Ignatieff, 1996).

Intelektualci bi mogli pripomoći smirivanju ratobornih duhova, no i sami bi morali biti sposobni gledati na prošlost i sadašnjost s odmakom istraživača, a ne kao djelatni savjetnici tužiteljstva, odnosno obrane (Jedlicki, 1990). Međutim malo je mogućnosti da učeni ljudi danas neposredno utječu na javno mnijenje i filozofiju života: između njih i masovnog slušateljstva ispriječila se cijela armija popularizatora, ljudi s televizije, novinara, direktora spektakularnih javnih priredbi i drugih. Na njima leži najveća odgovornost za smjer kojim će poći kolektivna vjerovanja i sentimentali u budućnosti.

S engleskog prevela: Silva Mežnarić

LITERATURA

1. Bandazian, R. (1994) navedeno prema *Gazeta Wyborcza*, 22. travnja.
2. Borodziej, W., Król, C., Domagala, B. (1997) u Traba, R., Hackmann, J. (ur.) *Tematy polsko-niemieckie*. Olsztyn: Borussia.
3. Cerović, S. (1998) The politics of oblivion. *War Report – Bulletin of the Institute for War and Peace Reporting* (58), s. 51.
4. Dmistrów, E. (1987) *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków: poglądy i opinie z lat 1945-1948*. Warszawa: Czytelnik.
5. Hayden, R. M. (1955) The use of national stereotypes in the wars in Yugoslavia. U Gerrits, A., Adler, N. (ur.) *Vampires Unstaked: national Images, Stereotypes and Myths in East Central Europe*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, s. 214.
6. Ignatieff, M. (1996) Articles of Faith. *Index on Censorship* 5, s. 110-122.
7. Jasińska-Kania, A. (1992) Obrazy sąsiadów ze Wschodu i Zachodu: stereotypowe wyobrażenia o mieszkańcach ZSRR, NRD i RFN. U Jasińska-Kania, A. (ur.) *Bliscy i dalecy*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski – Instytut Socjologii, s. 15-24.
8. Jedlicki, J. (1990) Heritage and collective responsibility, u Maclean, M., Montefiore, A. i Winch, P. (ur.) *The Political Responsibility of Intellectuals*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 76.
9. Kaminski, M. (1998) Czy handel zjednoczy dotychczasowych wrogów? (Will the trade unit the enemies?) *The Wall Street Journal Europe*, supplement to *Gazeta Wyborcza*, 26. listopada.

10. Kozek, W. (1992) Doświadczenie a stereotypy etniczne: Niemcy w opinii Polaków... U: Jasińska-Kania, A., (ur.), **op. cit.**, s. 22–62.
11. McGrath, P. (1993) The Curse of the Past. **Newsweek**, 19. travnja.
12. Offe, C. (1993) Ethnic Politics in East European Transitions. **Diskussionspapier 1/93**. Bremen: Zentrum für Europäische Rechtspolitik, s. 22–23, 38.
13. Polska (1998) **Ukraina: trudne pytania**, t. 3. Warszawa: Karta.
14. Rouso, H. (1998) **La Hantise du passé: entretien avec Philippe Petit**. Paris: Textuel.
15. Smolar, A. (1998) Jak spać ze słońcem? **Gazeta Wyborcza**, 17–18. listopada.
16. Snyder, T. (1998) The Polish-Lithuanian Commonwealth since 1989: National Narratives in Relations Among Belarus, Lithuania, Poland, and Ukraine. **Nationalism and Ethnic Politics (IV)**: 3.
17. Sosnowska, D. (1995) Stereotyp Ukrainy i Ukrainca w literaturze polskiej, u Walas, T. (ur.) **Narody i stereotypy**. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, s. 125–131.
18. Torzecki, R. (1993) **Polacy i Ukraińcy: Sprawa ukraińska w czasie drugiej wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej**. Warszawa: PWN.
19. Tromp-Vrkić, N. (1995) Stereotypes in the Yugoslav Civil War, u Gerrits, A., Adler, N. (ur.), **op. cit.**, s. 225.
20. Ugrešić, D. (1998) **Kultura kłamstwa (eseje antypolityczne)**. Prijevod iz hrvatskog, prev. Cirlić, D. J. Wrocław: Wyd. Dolnośląskie, s. 94, 105–109, 289–293.
21. Warszawski, D. (1994) **Gazeta Wyborcza**, 30. rujna.
22. Warszawski, D. (1995) **Obrona poczty sarajewkiej**. Warszawa: Prószyński i S-ka, s. 411–412, 435.

HISTORICAL MEMORY AS A SOURCE OF CONFLICTS IN EASTERN EUROPE

JERZY JEDLICKI

Institute of History
Polish Academy of Sciences

Memory of collective wrongs and atrocities suffered in the past from another nation or ethnic group often burdens a present conflict with strong resentment and makes it appear as a historical repetition or redress. There are many examples in recent history of Eastern Europe, the Balkans included, when vivid and deliberately inflamed historical reminiscences make it virtually impossible to negotiate a compromise solution of a crisis. Only when national memory has been "cooled" and sacrosanct historical places and symbols have lost some of their mobilizing force, may human relations between the enemy communities be restored.